

« Η ανάβαση στο όρος Βεντού των Θρησκευτικών».

Σκέψεις για το παρόν και τις προοπτικές του θρησκευτικού μαθήματος

Νικόλαος Παύλου

Δρ Θεολογίας- Ιστορικός, Συντονιστής ΕΕ
npavlou@sch.gr

Περίληψη

Ο σημερινός λόγος για τα Θρησκευτικά πρέπει να λάβει υπόψη του ότι κυρίαρχο μοντέλο του δυτικού κόσμου είναι η πολυπολιτισμικότητα, και ότι βασικά χαρακτηριστικά του σήμερα είναι η εκκοσμίκευση, «η δεισιδαιμονία και ο θρησκευτικός φουνταμενταλισμός που οδηγεί συχνά σε φανατισμό». Η αναγκαιότητα της αλλαγής του Αναλυτικού Προγράμματος ήταν επιτακτική, ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις, και να θεραπεύσει παθογένειες, όπως η απαλλαγή ετερόθρησκων ή ετερόδοξων μαθητών Ήδη από το Σχολ. Έτος 2016-17 σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης διδάσκεται νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα με θεματικούς άξονες τον κόσμο της θρησκείας για το Δημοτικό Σχολείο, Θρησκεία και Ιστορία ως έκφραση πολιτισμού στο Γυμνάσιο, και για το Λύκειο Θρησκεία και σύγχρονος άνθρωπος, Θρησκεία και κοινωνία, Θρησκεία και σύγχρονος κόσμος. Στην εισήγηση θα κατατεθεί πρόταση Αναλυτικού Προγράμματος, που ως άξονά της θα έχει «εργαλεία γνώσης», που είναι η Βίβλος, ένας βασικός πυλώνας του ευρωπαϊκού πολιτισμού, η Ορθοδοξία, που διαμόρφωσε την καθημερινότητα των Νεοελλήνων, αλλά και την ταυτότητα του Ελληνισμού, και το θρησκευτικό φαινόμενο, που αποτελεί βασικό συστατικό πολλών εκδηλώσεων της σημερινής πραγματικότητας

Στόχος της πρότασης είναι τα Θρησκευτικά να γίνουν μάθημα γνώσεων, που θα παρέχει στοιχεία τα οποία ενδιαφέρουν όλους τους μαθητές του σημερινού ελληνικού σχολείου, ώστε να επιτευχθεί ο θρησκευτικός γραμματισμός.

Λέξεις-Κλειδιά: Αναλυτικό Πρόγραμμα Θρησκευτικών, Βίβλος, Ορθοδοξία, Θρησκευτικό φαινόμενο, Θρησκευτικός γραμματισμός

1. Εισαγωγή

Στις 26 Απριλίου 1336, σε ηλικία 32 ετών ο ποιητής Φραγκίσκος Πετράρχης αποφασίζει να ανεβεί στο όρος Βεντού, που βρίσκεται στην περιοχή της Προβηγκίας στη Νότια Γαλλία, για να αντικρύσει τη θέα. Αυτό το πρωτόγνωρο για τον καιρό του εγχείρημα οδήγησε τον ποιητή σε σκέψεις για το τέλος της εποχής που γνώριζε και την απαρχή μιας καινούριας (Πετράρχης, 2008).

Παρόμοιες σκέψεις –τηρουμένων των αναλογιών- γίνονται και σήμερα από όλους τους ασχολούμενους με το θρησκευτικό μάθημα. Παρατηρούν ότι η εποχή που ίσχυε Αναλυτικό Πρόγραμμα -που ήταν στην ουσία ίδιο, με ελάχιστες αποκλίσεις- από το 1837 έχει τελειώσει, και πλέον ανατέλλει μία άλλη στην οποία κάνουν την εμφάνισή τους καινούριες προτάσεις για τη διδασκαλία του μαθήματος, ένα νέο πρόγραμμα σπουδών χρησιμοποιείται στην εκπαίδευση που προτείνει, κατά βάση, ως διδακτική πρόταση την ομαδοσυνεργατική μέθοδο διδασκαλίας. Δημιουργήθηκαν λοιπόν νέα δεδομένα που δε μπορεί να αγνοηθούν από έναν διάλογο για την παιδεία, ενώ συνειδητοποιήθηκε –οριστικά πλέον- ότι το θρησκευτικό μάθημα έχει πάψει προ πολλού να θεωρείται απυρόβλητο. Επίσης κατανοήθηκε –κάτι που αποδείχτηκε και από την ειδησεογραφία- ότι δεν είναι ξεκομμένο από την υπόλοιπη σημερινή πραγματικότητα, όπως ενδεχομένως θεωρούσαν ταυτόχρονα υποστηρικτές της παραμονής του στο πρόγραμμα των σχολείων με τη μορφή που είχε πριν από λίγα χρόνια και συμπολίτες που ίσως να διαφωνούσαν με τη διατήρησή του στο ωρολόγιο πρόγραμμα .

2. Το μάθημα των Θρησκευτικών και η σημερινή πραγματικότητα

Αφού λοιπόν η ex cathedra παραμονή του μαθήματος στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα δεν υπάρχει πλέον, ο λόγος πρέπει να επικεντρωθεί σε ζητήματα που συνδέονται με την προσφορά του στην κατανόηση της σημερινής πραγματικότητας, ώστε να εξυπηρετεί τον αυριανό πολίτη. Αυτή η διαπίστωση πρέπει καταρχήν να λάβει υπόψη της ότι κυρίαρχο κοινωνικό μοντέλο όλου του δυτικού κόσμου είναι η πολυπολιτισμικότητα (Zarate & Levy & Kramersch, 2010, Banks C. A. M. & Banks J. A., 1995) . Σε αυτό να προστεθεί η εκκοσμίκευση (Norris & Inglehart, 2004) που πλέον περιβάλλει ακόμη και αμιγώς θρησκευτικές εκδηλώσεις, όπως οι γιορτές, που έχουν μετατραπεί, εδώ και πολλά χρόνια, σε αργίες και «αποδράσεις» από την καθημερινότητα. Ταυτόχρονα, όπως έχει τονίσει κορυφαίος σημερινός Έλληνας θεολόγος, «σε μια κοινωνία που φαινομενικά ευημερεί, σε μια κοινωνία που απολαμβάνει τα αγαθά της δημοκρατίας και της ελευθερίας και που νιώθει τόσο ισχυρή, ώστε να νομίζει πως δεν χρειάζεται πια τον Θεό...η ανθρωπότητα να αντιμετωπίζει με τρόπο ένα φαινόμενο που νόμιζε πως είχε από αιώνες ξεπεράσει: τη δεισιδαιμονία και τον θρησκευτικό φουνταμενταλισμό που οδηγεί συχνά σε φανατισμό» (Κωνσταντίνου, 2018). Εξαιτίας λοιπόν όλων αυτών, αν το θρησκευτικό μάθημα διατηρήσει μία κατηχητική-απολογητική μορφή δε θα έχει πλέον λόγο ύπαρξης, αφού ούτε τα κατάλληλα εργαλεία ερμηνείας της πραγματικότητας θα προσφέρει, ούτε θα πείθει για την ουσιαστική συμβολή του σε ένα μαθησιακό σύστημα που φιλοδοξεί να περιλαμβάνει σύγχρονα μαθήματα.

Ένα άλλο στοιχείο που δεν πρέπει να παραληφθεί, αν επιθυμούμε να ερμηνεύσουμε σωστά τη σημερινή θέση του μαθήματος στο Αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων, είναι οι παγιωμένες απόψεις για αυτό. Όπως τονίστηκε, κάποιες από αυτές επιζητούν επιστροφές σε παλαιότερες μορφές θρησκευτικής διδασκαλίας, και επιδιώκουν να επηρεάσουν το περιεχόμενο των Θρησκευτικών, αλλά και τη θέση του στο εκπαιδευτικό σύστημα. Άλλες δεν το θεωρούν σημαντικό μάθημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, που αναδεικνύει τις αντιλήψεις για τη θέση των Θρησκευτικών στο εκπαιδευτικό σύστημα, ήταν το γεγονός πως, κάποια στιγμή, αποτελούσε μέρος των εξεταζομένων μαθημάτων στις Πανελλήνιες Εξετάσεις. Όμως η σχετική συζήτηση που έγινε τότε έδειξε ότι για την ελληνική κοινωνία, στη συνείδηση της οποίας τα Θρησκευτικά ήταν δευτερεύον μάθημα, δεν ήταν διατεθειμένη να του δώσει έναν καινούριο ρόλο, διαφορετικό από αυτόν που είχε συνηθίσει το παρελθόν

Επομένως η αναγκαιότητα της αλλαγής του Αναλυτικού Προγράμματος του μαθήματος ήταν επιτακτική, ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις και να θεραπεύσει παθογένειες, όπως η απαλλαγή ετερόθρησκων ή ετερόδοξων μαθητών που εξαιτίας της θρησκευτικής αφετηρίας τους στερούνταν το προνόμιο να αποκτήσουν ένα υπεύθυνο εργαλείο ερμηνείας της πραγματικότητας, καταθέτοντας σχετική υπεύθυνη δήλωση, όπως όριζαν υπουργικές εγκύκλιοι.

3. Το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα

Το αναμενόμενο έγινε πραγματικότητα, και από το Σχολ. Έτος 2016-17 σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης διδάσκεται νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα με θεματικούς άξονες τον κόσμο της θρησκείας για το Δημοτικό Σχολείο, Θρησκεία και Ιστορία ως έκφραση πολιτισμού στο Γυμνάσιο και για το Λύκειο Θρησκεία και σύγχρονος άνθρωπος, Θρησκεία και κοινωνία, Θρησκεία και σύγχρονος κόσμος αντίστοιχα για την Α', Β' και Γ' Λυκείου.

Η υποστήριξη της νέας πρότασης έγινε με υποδειγματικό, πράγματι, τρόπο από την επίσημη πολιτεία, και συγκεκριμένα από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ). Είχε βέβαια προηγηθεί ένας μακρύς διάλογος, αφού όλοι είχαν συνειδητοποιήσει ότι ήταν αναγκαία για την ίδια την παραμονή του μαθήματος στο ωρολόγιο πρόγραμμα των σχολείων η αλλαγή βασικών δομών του, ώστε να συμβαδίζει με τα ενδιαφέροντα των νέων ανθρώπων και τις ανάγκες της κοινωνίας

Το υλικό που έχει στη διάθεσή του ο διδάσκων είναι πολύ πλούσιο. Ανατρέχοντας λοιπόν στη σχετική ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ, Ενότητα

Θρησκευτικά, αρχική www.iep.edu.gr/el/ ή κατευθείαν www.iep.edu.gr/el/thriskoftika) μπορεί να ενημερωθεί για τα εξής:

- Πρόγραμμα Σπουδών
- Οδηγός Εκπαιδευτικού
- Οδηγίες Εφαρμογής
- Διδακτικές Οδηγίες
- Διδακτικό Υλικό

Παράλληλα, όπως είναι γνωστό, μετά από διαδικασίες, επιλέχθηκαν επιμορφωτές οι οποίοι το Μάιο του 2017, αφού ολοκλήρωσαν εντατικό σεμινάριο στην Αθήνα, επιμόρφωσαν θεολόγους καθηγητές καθώς και τους σχολικούς συμβούλους της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Οι τελευταίοι με τη σειρά τους φρόντισαν με την έναρξη του Σχολ. Έτους 2017-18 για την επιμόρφωση των δασκάλων που δίδασκαν Θρησκευτικά.

Τέλος, από το Σχολικό Έτος 2017-18 κυκλοφόρησε και διατέθηκε σε όλους τους μαθητές, υπό μορφή σχολικού εγχειριδίου «Φάκελος Μαθήματος» διαφορετικός για κάθε τάξη της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ανάλογα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα.

Πάντως ακόμη δε μπορούν να εξαχθούν απολύτως ασφαλή συμπεράσματα από τη χρήση του νέου Προγράμματος Σπουδών, εξαιτίας του ελάχιστου χρόνου εφαρμογής του σε όλη την εκπαίδευση. Πιστεύω όμως ότι ο συντάκτης μιας μελλοντικής σχετικής έρευνας θα καλούνταν να ασχοληθεί και με τα εξής ερωτήματα:

1. Γιατί με την εφαρμογή του νέου Προγράμματος Σπουδών δεν σταμάτησαν οι απαλλαγές των μαθητών από τα Θρησκευτικά, γεγονός που αποτελούσε και ένα από τα ζητούμενα της ανανέωσής τους;
2. Κατά πόσον έχει αξιοποιηθεί στις διαδικασίες δημιουργίας του Προγράμματος, επιμόρφωσης, συγγραφής των φακέλων του μαθήματος και η νέα γενιά θεολόγων;
3. Ποια είναι η ανταπόκριση των μαθητών στην ύλη των νέων προγραμμάτων σπουδών; Υπάρχει ενδιαφέρον για τα θέματα που προσφέρονται; Υπάρχει συμμετοχή; Αποδέχονται τις μεθόδους διδασκαλίας του μαθήματος που προτείνονται; Η ομαδοσυνεργατική μέθοδος είναι η πλέον κατάλληλη για μαθητές του Γυμνασίου και των τάξεων του Λυκείου; Υπάρχει ο απαιτούμενος διδακτικός χρόνος για τις δραστηριότητες;
4. Ο ποθούμενος θρησκευτικός γραμματισμός επιτυγχάνεται με το Πρόγραμμα Σπουδών που ήδη εφαρμόζεται;

Προφανώς για τα παραπάνω ζητήματα θα πρέπει να αξιοποιηθεί βασικά η γνώμη των δασκάλων του μαθήματος. Έτσι θα καταγραφούν συμπεράσματα που θα αφογκράζονται και το σφυγμό της ελληνικής κοινωνίας, που αναμφίβολα την απασχολεί το ζήτημα των Θρησκευτικών.

4. Μία πρόταση

Επειδή όμως στο χώρο της εκπαίδευσης ακόμη δεν έχει βρεθεί το Άγιο Δισκοπότηρο, ώστε να σταματήσουν οι αναζητήσεις, στη συνέχεια θα κατατεθούν κάποιες σκέψεις για μία νέα εκπαιδευτική πολιτική στα Θρησκευτικά (Broadbent & Brown, 2002). Η βασική φιλοσοφία, όπως έχει τονιστεί αλλού (Παύλου, 2015), «είναι η διαπίστωση πως στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο υπάρχει μία μεγάλη ποικιλία μαθημάτων και δραστηριοτήτων. Προφανώς όλα αυτά χρησιμεύουν για να μπορέσουν να διαμορφώσουν το χαρακτήρα του νέου ανθρώπου και να τον βοηθήσουν να γίνει ολοκληρωμένη προσωπικότητα, όπως άλλωστε τονίζεται και στο νόμο 1566/85 που καθορίζει τις αρχές της εκπαίδευσης στον τόπο μας. Για την πραγματοποίηση αυτών των στόχων ο μαθητής αποκτάει γνώσεις και καλλιιεργεί δεξιότητες, που θα του φανούν χρήσιμες στη μετέπειτα ζωή του, και θα τον βοηθήσουν να ερμηνεύσει τη σύγχρονη πραγματικότητα».

Όμως «πως θα μπορούσε να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, τη στιγμή που ο νέος άνθρωπος θα στερούνταν εργαλείων γνώσης, όπως η Βίβλος, ένας βασικός πυλώνας του ευρωπαϊκού πολιτισμού, οι θρησκευτικές παραδόσεις όπως η Ορθόδοξη, οι οποίες διαμόρφωσαν την καθημερινότητα των Νεοελλήνων, αλλά και την ταυτότητα του Ελληνισμού, και το θρησκευτικό φαινόμενο, που αποτελεί βασικό συστατικό πολλών εκδηλώσεων της σημερινής πραγματικότητας».

Προτείνεται δηλαδή ένα θρησκευτικό μάθημα να επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς άξονες, τη Βίβλο, την Ορθόδοξη Παράδοση και τη μελέτη του θρησκευτικού φαινομένου.

Είναι γνωστό ότι η ερμηνεία της Βίβλου αποτελεί μία σπουδαία προσπάθεια του πνεύματος, ενώ η πολυφωνικότητα της θα χρησιμεύσει και για την κατανόηση του σημερινού κόσμου (Νεμό 2008). Η Ορθόδοξη Παράδοση (Meyendorff 1996⁴) εκτός από θεολογική διδασκαλία, έχει διαμορφώσει την ελληνική πραγματικότητα, οπότε είναι απαραίτητο στοιχείο θρησκευτικού γραμματισμού, ενώ η παρουσίαση του θρησκευτικού φαινομένου και των εκφάνσεών του, εκτός από γνώσεις θα δώσει και μέσα κατανόησης της κοινωνίας στην οποία ζουν οι μαθητές.

Το θρησκευτικό μάθημα λοιπόν θα μπορούσε, ανά τάξη, να περιλαμβάνει τα εξής (με την προϋπόθεση ότι θα εξακολουθήσει να διδάσκεται με τους σημερινούς ρυθμούς):

Γ΄ Δημοτικού: Μία γνωριμία με εκδηλώσεις, γνωστές στα μικρά παιδιά, που έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα (για παράδειγμα παρασκευή φαγητών, οι ονομαστικές γιορτές των μαθητών, συγκέντρωση μελών της οικογένειας με αφορμή μία γιορτή κοκ)

Δ΄ Δημοτικού: Οι γιορτές των θρησκειών (με έμφαση στα εξωτερικά τους γνωρίσματα, και στις γιορτές της ορθόδοξης Εκκλησίας).

Ε΄ Δημοτικού: Τρόποι και μέσα λατρείας του Θεού (ίδρυση ναών, ιερατείο, τελετουργίες, αφιέρωση κοκ).

ΣΤ΄ Δημοτικού: Η λογοτεχνία και η τέχνη συναντούν τη θρησκεία. Γνωριμία με κείμενα και έργα τέχνης που εμπνέονται από τη θρησκεία

Α΄ Γυμνασίου: Ο Χριστιανισμός (Η Ορθόδοξη Εκκλησία. Οι χριστιανικές ομολογίες)

Β΄ Γυμνασίου: Η ζωή και το έργο του Ιησού Χριστού.

Γ΄ Γυμνασίου: Η θρησκεία στην Ευρώπη. Μονοθεϊστικές θρησκείες. Τα ανατολικά θρησκευόμενα.

Α΄ Λυκείου: Το θρησκευτικό φαινόμενο, θετικές και αρνητικές όψεις του, τρόποι εκδήλωσής του

Β΄ Λυκείου: Η Βίβλος ως θρησκευτικό κείμενο και πολιτιστικός πυλώνας.

Γ΄ Λυκείου: Οι θέσεις των θρησκειών για τα ζητήματα που ενδιαφέρουν το σημερινό άνθρωπο.

Τα βασικά στοιχεία της παραπάνω πρότασης είναι τα εξής:

Στη Γ΄ και Δ΄ Δημοτικού οι μαθητές με έναν παιγνιώδη τρόπο παρουσίασης αποκτούν μία πρώτη εξοικείωση με τη μελέτη των εκφάνσεων της θρησκείας, αφού έρχονται σε επαφή με καταστάσεις που τους είναι γνωστές και αγαπητές, όπως το φαγητό και η εορταστική ατμόσφαιρα. Κατανοούν ότι τα παραπάνω είναι σύνθετες εκδηλώσεις που πηγάζουν και από τη θρησκεία, αφού συνδέονται με αυτήν.

Στην Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού γνωρίζουν βασικούς και γνωστούς τρόπους προσέγγισης του θείου. Μαθαίνουν ότι το θρησκευτικό φαινόμενο δεν είναι αποκομμένο από τις υπόλοιπες εκδηλώσεις του ανθρώπινου πνεύματος, αλλά είναι πηγή έμπνευσής του για μεγάλους δημιουργούς.

Η Α΄ και η Β΄ Γυμνασίου είναι τάξεις γνωριμίας με το χριστιανισμό. Η έμφαση θα δοθεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στην παρουσίαση του προσώπου και του έργου του Ιησού Χριστού.

Στη Γ΄ Γυμνασίου οι μαθητές πληροφορούνται για τη στάση των Ευρωπαίων απέναντι στη θρησκεία. Πληροφορούνται για τη νομική θέση των θρησκειών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, για τη θρησκευτική εκπαίδευση, για την ανοχή και την ανεκτικότητα απέναντι στο διαφορετικό κοκ. Στη συνέχεια παρουσιάζονται στοιχεία για το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό, καθώς και για τα Ανατολικά θρησκευόμενα (Ινδουισμό, Βουδισμό κ.α.)

Η Α΄ Λυκείου είναι μία κομβική τάξη, αφού οι μαθητές, έχοντας αποκτήσει πλέον βασικές θρησκευτικές γνώσεις, θα μπορέσουν να γνωρίσουν αυτό καθεαυτό το θρησκευτικό

φαινόμενο, θα μελετήσουν ζητήματα σαν το όραμα για κοινωνική δικαιοσύνη, την συναδέλφωση των λαών, την ισότητα, την ανεξιθρησκεία, την αθεΐα αλλά και καταστάσεις σαν το φανατισμό, το φουνταμενταλισμό (fundamentalism), τη θρησκευτική βία κ.ο.κ.

Η Β΄ Λυκείου είναι αφιερωμένη στη Βίβλο, ένα βασικό κείμενο-πυλώνα για το δυτικό πολιτισμό. Οι μαθητές θα γνωρίσουν τη θρησκευτική και την πολιτιστική της διάσταση, ανατρέχοντας και συζητώντας για τα κείμενα των βιβλίων της.

Τέλος, στη Γ΄ Λυκείου, σε ένα μάθημα προβληματισμού και ανταλλαγής απόψεων, θα τεθούν ζητήματα που απασχολούν το σύγχρονο άνθρωπο, και ειδικά τη νέα γενιά που ετοιμάζεται να αναλάβει τα ηνία της ζωής.

Ο στόχος είναι να μην επαναλαμβάνεται ύλη προηγούμενων τάξεων, και ο μαθητής να έρχεται σε επαφή συνεχώς με καινούρια μορφωτικά αγαθά.

Τα μαθήματα να παρουσιάζουν μία αύξουσα δυσκολία ανά τάξη.

Τα Θρησκευτικά να γίνουν βασικά μάθημα γνώσεων, που θα παρέχει στοιχεία τα οποία ενδιαφέρουν όλους τους μαθητές του σημερινού ελληνικού σχολείου. Το τελικό ζητούμενο είναι να επιτευχθεί ο θρησκευτικός γραμματισμός, και να σταματήσουν οι απαλλαγές από το μάθημα.

Ο Πετράρχης, για να γυρίσουμε στην αρχική καταγραφή, αφηγείται ότι ένας γερο - βοσκός προσπάθησε με χίλια λόγια να αποτρέψει αυτόν και την παρέα του από την ανάβαση στο όρος Βεντού. Ο βοσκός τόνισε ότι πριν πενήντα χρόνια είχε φτάσει στην κορυφή, όμως το μόνο που είχε κερδίσει ήταν ιδρώτας και κούραση. Για αυτό γύρισε μετανιωμένος και εξουθενωμένος. Ο ποιητής δεν τον άκουσε και ακολούθησε το όραμά του. Το ίδιο σίγουρα οφείλουν να κάνουν και οι θεολόγοι, αν επιθυμούν τα Θρησκευτικά να προσφέρουν στη νέα γενιά και να κρατούν επάξια τη θέση του στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα των σχολείων. Να αναδεικνύουν με επιχειρήματα την αξία του μαθήματος που διδάσκουν, να τονίζουν ότι αυτοί είναι οι μόνοι που έχουν τα απαραίτητα εφόδια για να παρουσιάσουν ένα σύγχρονο θρησκευτικό μάθημα, και να επικαιροποιούν το λόγο τους με γνώμονα τις ανησυχίες και τα όνειρα των μαθητών τους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσσες

- Banks C. A. M. & Banks J. A.(1995). «Equity pedagogy: An essential component of multicultural education», *Theory Into Practice*, 34(3), 152-158
- Broadbent Lynne & Brown Alan ed.(2002), *Issues in Religious Education*, London: Routledge 2002
- Meyendorff John (1996⁴). *The Orthodox Church. Its Past and its Role in the World Today*, Crestwood NY: St Vladimir's Seminary Press
- Norris Pippa & Inglehart Ronald (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, Cambridge: Cambridge University Press
- Zarate Geneviève & Levy Danielle & Kramersch Claire (2010). *Handbook of Multilingualism and Multiculturalism*, Paris: Éditions des archives contemporaines.

Ελληνόγλωσσες

- Κωνσταντίνου Μιλτιάδης (2018). «Ο θεολόγος απέναντι στις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας. Ο χαιρετισμός του Κοσμήτορα της Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ κατά την τελετή ορκωμοσίας των πτυχιούχων του Τμήματος Θεολογίας». Ανακτήθηκε την 7 Μαΐου 2018 από την ιστοσελίδα Θεολογικά Δρώμενα (blogs.auth.gr/moschosg)
- Νεμό Φιλίπ(2008). *Τι είναι η Δύση;* μετ. Δημ. Αναγνωστόπουλος,, Πέννυ Μέγγουλη, Αμαλία Σταθάκη, Ιωάννα Χονδρού, Θεώνη Χρυσανθοπούλου, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Παύλου Νικόλαος (2015). «Εκπαιδευτικές πολιτικές στο μάθημα των Θρησκευτικών. Μία προσέγγιση του θρησκευτικού γραμματισμού». Εισήγηση στο 2ο Επιστημονικό

Συνέδριο Πανελλήνιας Ένωσης Σχολικών Συμβούλων (Θεσσαλονίκη 2015).
Ανακτήθηκε την 7 Μαΐου 2018 από auth.academia.edu/NikosPavlou)
Πετράρχης (2008) Η ανάβαση στο όρος Βεντού. Πρόλογος-Μετάφραση Φραγκίσκη
Αμπατζοπούλου, Αθήνα: Άγρα